

АНОТАЦІЯ

Савельєва І. В. Мовленнєвий портрет особи в системі криміналістичних знань. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – право. – Херсонський державний університет, Херсон; Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню мовленнєвого портрета особи в системі криміналістичних знань.

У дисертації здійснено комплексне дослідження мовлення особи та запропоновано розв'язання наукового завдання щодо криміналістичної ідентифікації, діагностики та групофікації за ознаками мовленнєвого портрету особи.

Одержані результати надали змогу зробити низку теоретичних висновків та деякі практичні рекомендації щодо вдосконалення норм чинного законодавства щодо врегулювання складання мовленнєвого портрету особи під час кримінального провадження.

Встановлено, що методологія дослідження мовленнєвого портрету особи в системі криміналістичних знань пов'язана з його предметом, метою та завданнями й передбачає єдність діалектичного, формально-логічного, герменевтичного, історико-правового, формально-юридичного, соціологічного, статистичного методів та методу системного аналізу.

Висвітлено основні поняття мовлення, мови, голосу людини та їх співвідношення. Надано класифікацію мовлення особи за формами вираження на усне і писемне. Виділено новий вид мовлення – мережеве. Розглянуто ознаки, притаманні будь-якому мовленню людини та відмінні ознаки усного, писемного і мережевого мовлення.

Встановлено, що мовленнєва функція реалізується шляхом: утворення повітряного струменя, утворення голосу (фонація) та утворення звуків мови (артикуляція). При цьому індивідуалізація мовленнєвого сигналу здійснюється

на всіх етапах його утворення, від зародження в центральній нервовій системі програми передачі запланованого повідомлення (виникнення думки) і до моменту появи акустичного сигналу. Вивченням особливостей писемного мовлення встановлено його тісний зв'язок з усним мовленням та взаємність їх впливу один на одного.

Вводиться поняття «мовленнєвий портрет» особи, визначаються його відмінності від понять «мовний портрет» та «словесний портрет».

Проаналізовано досягнення медицини, логопедії, педагогіки та філології щодо впливу на формування індивідуальних особливостей мовлення особи різних чинників, таких як стан здоров'я, перенесені захворювання, вік, стать, соціальне оточення та географічне середовище, професія та рід занять, рівень освіти тощо). Підкреслено, що у криміналістиці, на відміну від інших наук, складність пізнання мовлення полягає в тому, що для встановлення причини (чинника, який зумовив формування мовленнєвої особливості) потрібно пізнати наслідок (саму мовленнєву особливість). Для цього за ознаками мовлення та голосу, які відобразились у звуковому чи графічному слідах, потрібно реконструювати сукупність криміналістично значимих ознак даної особи, тобто має бути вирішене складне зворотнє діагностичне та ідентифікаційне завдання.

У роботі розкрито, що мовленнєві навички особи утворюють унікальну сукупність мовленнєвих засобів конкретної особи, які мають індивідуальні варіації мовної моделі, а також соціальні варіанти, які виникають у зв'язку з приналежністю особи до певних соціальних груп за ознаками території, професії та роду занять, освіти тощо.

Запропоновано класифікацію чинників формування мовлення особи на біологічні (стать, вік, особливості фізіологічного стану) та соціальні (ступінь володіння мовою, етнічна, територіальна належність, соціокультурний статус, професія, рід занять).

Структура мовленнєвого портрету особи містить ознаки мовленнєвого портрету особи, які різнобічно характеризують її як носія мовлення.

У роботі виділено горизонтальну та вертикальну підструктури ознак мовленнєвого портрету. Вертикальній підструктурі структури мовленнєвого портрету притаманні: окремі (групофікаційні) ознак, до яких віднесено ті, які дозволяють визначити належність особи до певної біологічної чи соціальної групи); ситуаційні (діагностичні), які дозволяють виявити «стани» особи під час акту мовлення; індивідуальні (ідентифікаційні), які характеризують найбільш відмінні особливості мовлення особи.

Горизонтальна підструктура мовленнєвого портрету (за типами мовлення) містить: усно-мовленнєві ознаки (проявляються в комунікативних ситуаціях усного спілкування безпосередньо між людьми чи за допомогою технічних засобів, які передають голосові повідомлення без відтермінування часу доставки такого повідомлення); писемно-мовленнєві ознаки (характерні для написаних власноруч, набраних електронних документів чи надрукованих паперових документів із тривалим часом для їх підготовки); змішані ознаки (проявляються в комунікативних ситуаціях мережевого мовлення з використанням засобів телефонного зв'язку, комп'ютерної техніки та засобів для під'єднання до мережі Інтернет: чати, голосові та текстові повідомлення в месенджерах тощо).

Обов'язковим елементом мовленнєвого портрету особи є особливості використання засобів реалізації мовлення (голос – для усного мовлення, знаряддя письма та гаджети – для письмового мовлення) у мовленнєвому акті.

Визначено що криміналістична діагностика є методом пізнання. За його допомогою вивчають виявлені сліди кримінального правопорушення. Визначаючи властивості, стан та ознаки таких слідів одержують криміналістично значущу інформацію про обставини та механізм вчинення кримінального правопорушення в цілому та слідоутворюючий об'єкт зокрема. Таким слідоутворюючим об'єктом може виступати особа, яка перебуває у розшуку.

При вирішенні власне діагностичних завдань, експерт вирішує питання щодо ситуативних факторів впливу на мовленнєвий акт. До таких, наприклад, належить і питання чи складений документ з умисним викривленням письмового

мовлення особою, яка знаходилась в незвичайному психофізіологічному стані. За ознаками усного мовлення можна визначити емоційний стан особи, впевненість у намірі, свідчити про наявність стану афекту тощо. За ознаками мережевого мовлення – емоційний стан, умисне викривлення мовлення, розгубленість та неухважність тощо. Перелічені ознаки належать до ситуативної підструктури мовленнєвого портрету особи.

Групова ідентифікація, яка дозволяє встановити приналежність об'єкта певному класу, роду, виду, тобто певної множини однорідних об'єктів. Під однорідними розуміють об'єкти, які за всіх відмінностей мають один й той само перелік ознак групових властивостей.

На основі аналізу наукових позицій щодо проведення групової ідентифікації визначено, що встановлення групової приналежності об'єкта до певної групи здійснюється шляхом виявлення ознак об'єкта та порівняння їх з ознаками об'єктів, що належать до певних виду, класу чи групи. Встановленням групової приналежності доводиться обмежитись в тих випадках, коли в слідах не відображено ознаки, спроможні індивідуалізувати об'єкт.

Визначено поняття «мовний портрет» як нормативне для носія мовлення – представника певної соціальної спільноти, професії та роду занять, рідної мови мовця, статевої та вікової належності.

Співвіднесення ознак «мовного портрету» як нормативного для носія мовлення з ознаками «мовленнєвого портрету» конкретної особи дозволяє визначити її належність до жіночої чи чоловічої статі, встановити приблизний вік мовця, за ступенем володіння мовою – чи є така рідною для мовця, за вживанням професіоналізмів, діалектизмів чи жаргонізмів – його належність відповідно до певної професії, території мешкання чи субкультури тощо.

На основі дослідження різноманітних наукових шкіл дано визначення та перелік завдань криміналістичної ідентифікації. Розглянуто два шляхи процесуальної криміналістичної ідентифікації за ознаками мовленнєвого портрету особи: під час проведення пред'явлення для впізнання особи за голосом та експертні дослідження слідів мовлення на матеріальних носіях. А також

з'ясовано, що до непроцесуальних криміналістичних ідентифікаційних дій можуть належати: оперативні ідентифікаційні дії, що здійснюються поза процесуальними діями, оперативно-розшукове впізнання та випадкове впізнання (узнавання).

У роботі встановлено, що найбільш поширеною формою процесуальної криміналістичної ідентифікації є пред'явлення для впізнання, в основі якої лежить ідентифікація за уявними образами як вид криміналістичної ідентифікації. Результатами проведеного анкетування встановлено, що пред'явлення для впізнання особи за голосом проводиться набагато рідше, ніж того вимагає практична діяльність.

На основі аналізу процесу проведення експертизи аудіо- та відеозаписів, визначено, що одним із основних завдань експертизи аудіо- та відеозаписів є ототожнення особи за фізичними параметрами голосу (акустичними ознаками). Розглянуто роль новітніх розробок штучного інтелекту щодо імітації мовлення людини та перспективи їх використання у проведенні експертиз мовлення особи.

Ідентифікація осіб за усним мовленням як вид криміналістичної експертизи заснована на аналізі спільних та відмінних ознак мовлення визначених об'єктів дослідження, які поділяють на акустичні та лінгвістичні.

У роботі підкреслено, що тільки комплексне використання акустичних та лінгвістичних ознак дає можливість здійснити ідентифікацію з максимальною точністю, надійністю та об'єктивністю.

В роботі надаються основні поняття лінгвістичної експертизи, підвидами якої є авторознавча та семантико-текстуальна експертизи. Їх основними задачами є встановлення належності письмового мовлення, у формі тексту, певній особі та встановлення змісту і смислового навантаження інформації, що міститься в тексті.

Встановлено, що окремий мовленнєвий акт обумовлюється впливом базових та випадкових факторів, які неможливо врахувати повністю у всій їх

багатоманітності. Одна ситуація спілкування включає фактори соціальні, психологічні, лінгвістичні, фізіологічні тощо.

В результаті аналізу об'єктів та завдань лінгвістичної експертизи усного мовлення та експертизи відео- звукозапису виявлено, що вони досліджують одні й ті ж сліди-відображення усного мовлення особи, зафіксовані на різноманітних матеріальних носіях, вирішують однорідні завдання, частково досліджуючи одне явище з різних боків.

Призначення двох послідовних експертиз призводить до потенційно негативних наслідків: до зайвих витрат ресурсів (трудових ресурсів, часу та коштів); збільшення строків досудового розслідування у зв'язку з необхідністю окремо проводити дослідження під час кожної з експертиз; до зниження ефективності розслідування кримінальних правопорушень, можливого ухилення підозрюваного від кримінальної відповідальності тощо.

Акцентовано увагу на тому, що предметом жодної із досліджених криміналістичних експертиз (відео- звукозапису та різні види лінгвістичних) не охоплено дослідження ознак мережевого мовлення особи, які можуть бути зафіксовані як на сигналограмі, так і в електронному документі.

Розглянуто особливості використання мовленнєвого портрету особи в процесі проведення комплексної соно-лінгвістичної експертизи.

Підкреслено, що оскільки лінгвістичні дослідження, які проводяться під час фоноскопичних та лінгвістичних експертиз, мають спільний об'єкт, предмет та методологію, яка заснована на закономірностях виявлених у криміналістиці із залученням відповідних галузей знань у роботі вважається доцільним об'єднання таких експертиз в одну комплексну соно-лінгвістичну з частковим розширенням її компетенції.

У дослідженні акцентується увага на тому, що методика комплексної соно-лінгвістичної експертизи заснована на методах лінгвістики, стилістики, літературознавства; частково вони були розроблені для застосування їх при проведенні прикладних досліджень в області фізики, хімії, акустики, математики та статистики.

Проведення такої експертизи дасть можливість отримати більш повну та об'єктивну інформацію про особу, скоротити строки отримання доказової інформації та уникнути зайвих витрат часових, матеріальних та людських ресурсів.

З метою вдосконалення норм чинного законодавства щодо врегулювання складання мовленнєвого портрету особи під час кримінального провадження запропоновано нову редакцію частини 9 статті 228 КПК України, а також доповнення новою статтею 5¹ «Види судових експертиз» Закону України «Про судову експертизу».

Ключові слова: мовленнєвий портрет особи, ідентифікація особи в кримінальному провадженні, впізнання особи за мовленням, комплексна сонолінгвістична експертиза, лінгвістична експертиза.

SUMMARY

Savelyeva I. V. Speech portrait of a person in the system of forensic knowledge. - Qualifying scientific research on the rights of the manuscript.

The thesis for a Doctor of Philosophy Degree in Specialty 081 – Law. - Kherson State University, Kherson; Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, 2021.

The thesis is devoted to the research of the speech portrait of a person in the system of forensic knowledge.

In the thesis, the complex research of speech of the person is carried out and the decision of a scientific problem concerning criminological identification, diagnostics, and grouping on signs of a person`s speech portrait is offered.

The obtained results allowed us to draw some theoretical conclusions and some practical recommendations for improving the current legislation on the regulation of the composition of the speech portrait of a person during criminal proceedings.

It is established that the methodology of research of speech portrait of a person in the system of forensic knowledge is related to its subject, purpose, and tasks and

provides unity of dialectical, formal-logical, hermeneutic, historical-legal, formal-legal, sociological, statistical methods and method of system analysis.

The basic concepts of speech, language, human voice, and their relationship are highlighted. The classification of a person's speech according to the forms of expression into oral and written is given. There is a new type of broadcasting - network. The features inherent in any human speech and the distinctive features of oral, written, and network speech are considered.

It is established that the speech function is realized by the formation of an air stream, the formation of a voice (phonation), and the formation of sounds of speech (articulation). Thus individualization of a speech signal is carried out at all stages of its formation, from origin in the central nervous system of the program of transfer of the planned message (emergence of thought) and to the moment of emergence of an acoustic signal. The study of the peculiarities of written speech established its close connection with oral speech and the reciprocity of their influence on each other.

The concept of "speech portrait" of a person is introduced, its difference from the concepts of "language portrait" and "verbal portrait" is determined.

The achievements of medicine, speech therapy, educational science, and philology in terms of influencing the formation of individual speech characteristics of various factors, such as health, disease, age, gender, social environment and geographical environment, profession and occupation, level of education, etc. are analyzed. It is emphasized that in criminology, in contrast to other sciences, the difficulty of cognition of speech is that to establish the cause (the factor that led to the formation of a speech feature) you need to know the consequence (the speech feature itself). To do this, according to the features of speech and voice, which are reflected in the sound or graphic traces, it is necessary to reconstruct a set of criminologically significant features of the person, that is a complex inverse diagnostic and identification task must be solved.

The paper reveals that a person's speech skills form a unique set of speech means of a particular person, which have individual variations of the language model, as well

as social options that arise in connection with a person's membership in certain social groups by territory, profession and occupation, education, etc.

The classification of factors that determine of a person's speech on biological (sex, age, features of physiological condition) and social (degree of language proficiency, ethnicity, territorial affiliation, sociocultural status, profession, occupation) is offered.

The structure of the speech portrait of a person contains features of the speech portrait of a person, which comprehensively characterize him as a speaker.

The horizontal and vertical substructures of the features of the speech portrait are distinguished in the work. The vertical substructure of the structure of the speech portrait is characterized by individual (grouping) features, which include those that allow to determine its belonging to a particular biological, demographic, or social group); situational (diagnostic), which allows to identify the "states" of the person during the act of speech; individual (identification), which characterize the most distinctive features of a person's speech.

The horizontal substructure of the speech portrait (by types of speech) contains: oral-speech features (characteristic of situations of oral communication directly between people or with the help of technical means that transmit voice messages without delaying the time of delivery of such a message); written and speech features (characteristic of handwritten or printed documents with a long time for their preparation); mixed signs of speech (typical of communication on the Internet: chats, text messages, voice messages in messengers, etc.).

An obligatory element of a person's speech portrait is the peculiarities of the use of means of speech realization (voice - for oral speech, writing instruments and gadgets - for written speech) in a speech act.

It is determined that forensic diagnosis is a method of cognition, which consists of studying the detected traces of the crime to determine their signs, properties, and condition. In this way, important information is obtained about the circumstances of the crime, in particular, the features of the object, which was left, including the trace of the person to be searched.

When solving the actual diagnostic tasks, the expert decides on the situational factors influencing the speech act. These include, for example, the question of whether a document with a deliberate distortion of written speech by a person who was in an unusual psychophysiological state was drawn up. The signs of oral speech can determine the emotional condition of a person, confidence in intention, indicate the presence of a state of affect, and so on. On the grounds of network broadcasting - emotional state, intentional distortion of speech, confusion and inattention, and so on. These features belong to the situational substructure of the speech portrait of the person.

Group identification, which allows you to establish the affiliation of an object to a certain class, genus, species, ie a certain set of homogeneous objects. Homogeneous are objects that, despite all the differences, have the same list of features of group properties.

Based on the analysis of scientific positions on group identification, it is determined that the establishment of group belonging of an object to a certain group is carried out based on studying the features of the object and comparing them with the features of other objects of the same class (group). The establishment of group affiliation should be limited to those cases when the traces do not reflect the features that can individualize the object.

The concept of "language portrait" is defined as normative for the speaker - a representative of a particular social community, profession and occupation, native language of the speaker, gender, and age.

The correlation of the features of the "speech portrait" as normative for the bearer of speech with the features of the "speech portrait" of a particular person allows to determine his female or male gender, to establish the approximate age of the speaker, the degree of language proficiency - whether it is native to the speaker dialectisms or jargonizes - his belonging to a certain profession, territory of residence or subculture, etc.

Based on the research of various scientific schools, the definition and list of tasks of forensic identification are given. Two ways of procedural forensic

identification based on a speech portrait of a person are considered: during the presentation for identification of a person by voice and expert research of traces of speech on physical media. It was also found that non-procedural forensic identification actions may include: operational identification actions performed outside of procedural actions, operational-search identification, and accidental identification (recognition).

The paper finds that the most common form of procedural forensic identification is the presentation for identification, which is based on the identification of imaginary images as a type of forensic identification. The results of the survey showed that the presentation for identification of a person by voice is much less frequent than required by practical activities.

Based on the analysis of the process of audio and video recordings examination, it is determined that one of the main tasks of the audio and video recordings examination is the identification of a person by physical parameters of voice (acoustic features). The role of the latest developments of artificial intelligence on the simulation of human speech and the prospects of their use in the examination of human speech are considered.

Identification of persons by oral speech as a type of forensic examination is based on the analysis of common and distinctive features of the speech of certain objects of study, which are divided into acoustic and linguistic.

The paper emphasizes that only the integrated use of acoustic and linguistic features makes it possible to carry out identification with maximum accuracy, reliability, and objectivity.

The paper provides the basic concepts of linguistic examination, the subspecies of which are self-study and semantic-textual examination. Their main tasks are to establish the affiliation of written speech, in the form of a text, to a certain person and to establish the content and semantic load of information contained in the text.

It is established that a separate speech act is due to the influence of basic and random factors, which cannot be fully taken into account in all their diversity. One communication situation includes social, psychological, linguistic, physiological, and so on.

As a result of the analysis of objects and tasks of linguistic examination of oral speech and examination of video-sound recording, it is revealed that they investigate the same traces-reflections of oral speech of the person fixed on various material carriers, solve homogeneous problems, partially studying one phenomenon from different parties.

The appointment of two consecutive examinations leads to potentially negative consequences: to the extra cost of resources (labor, time, and money); increase in the terms of pre-trial investigation due to the need to conduct separate research during each of the examinations; to reduce the effectiveness of the investigation of criminal offenses, possible evasion of the suspect from criminal liability, etc.

Emphasis is placed on the fact that the subject of none of the studied forensic examinations (video and audio and various types of linguistic) does not cover the study of signs of network speech of a person, which can be recorded both on the signal and in an electronic document.

Peculiarities of using a speech portrait of a person in the process of conducting a complex sono-linguistic examination are considered.

It is emphasized that since linguistic research conducted during phonoscopic and linguistic examinations have a common object, subject, and methodology, which is based on the laws found in criminology with the involvement of relevant fields of knowledge, it is advisable to combine such examinations into one complex sono-linguistic with a partial expansion of its competence.

The study focuses on the fact that the method of complex sono-linguistic examination is based on the methods of linguistics, stylistics, literary criticism; in part, they were designed to be used in applied research in physics, chemistry, acoustics, mathematics, and statistics.

Conducting such an examination will provide an opportunity to obtain more complete and objective information about the person, reduce the time required to obtain evidentiary information, and avoid unnecessary time, material, and human resources.

To improve the current legislation on the regulation of the portrait of a person during criminal proceedings, a new version of Part 9 of Article 228 of the CPC of Ukraine was proposed, as well as a new Article 5¹ "Types of forensic examinations" of the Law of Ukraine "On Forensic Examination".

Keywords: speech portrait of a person, identification of a person in criminal proceedings, recognition of a person by speech, complex sono-linguistic examination, linguistic examination.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації:*

1. Савельєва І. В. «Мовний портрет» та «мовленнєвий портрет»: порівняльний аналіз понять в системі криміналістичних знань. *Науковий фаховий журнал Юридичний бюлетень ОДУВС*. Одеса, 2017. № 4 (4). С. 182-189.
2. Савельєва І. В. «Порівняльний аналіз криміналістичних понять «мовленнєвий портрет» та «словесний портрет». *Науковий фаховий журнал «Науковий вісник Ужгородського національного університету»*. Серія «Право», 2018. № 50. С. 119-122.
3. Савельєва І. В. Окремі особливості мовленнєвого портрету осіб з психічними захворюваннями/ розладами. *Науковий фаховий журнал Юридичний бюлетень ОДУВС*. Одеса, 2018. № 5. С. 278-284.
4. Савельєва І. В. Щодо структури мовленнєвого портрету особи в криміналістиці. *Науковий фаховий журнал Юридичний бюлетень ОДУВС*. Одеса, 2019. № 9. С. 263-270.
5. Савельєва І. В. Проблемні питання дослідження усного мовлення особи при проведенні лінгвістичної експертизи та експертизи відеозвукозаписів *Юридичний науковий електронний журнал*. Запоріжжя, 2020. №5 С. 217-

219. URL: http://lsej.org.ua/5_2020/54.pdf

6. Savelieva Irina. Some Organizational and Regulatory Aspects Appointment and Conduct of Complex Sono-Linguistic Examination *European Reforms Bulletin scientific peer-reviewed journal* Luxembourg, 2020. № 6. P. 69-73

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Савельєва И. В. Речевые особенности преступника как вспомогательный метод опознания личности *Российское и европейское право: традиции и стратегия развития в условиях глобализации: Материалы международной научно-практической конференции*. Архангельск: Поморский университет, 2007. С. 341-344.

8. Савельєва І. В. Перспективи використання «мовленнєвого портрету» особи в професійній діяльності поліцейських в Україні» *«Професійна підготовка поліцейських в Україні: методологія, теорія, практика» матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Херсон, 25 травня 2018 р.). Херсон, 2018. С. 205-208.

9. Савельєва І. В. «Окремі особливості мовленнєвого портрету осіб з наркотичною залежністю» *«Процесуальні та криміналістичні аспекти протидії наркозлочинності»:* матеріали науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 13 квітня 2018). Одеса, 2018. С. 108-113

10. Савельєва І. В. Роль мовлення в професійній діяльності медіатора *«Пробація та медіація: досвід Словаччини для України»:* Матеріали Міжнародного круглого столу (м. Херсон 17–19 травня 2019 р.). – Херсон, 2019. С. 72-75.

11. Савельєва І. В. Проблемні питання правового регулювання проведення впізнання за голосом у досудовому розслідуванні *«Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу»:* Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5 листопада 2019 р.). Київ, 2019. С. 486-490.

12. Савельєва І. В. Питання протидії використанню штучного інтелекту у підробці мовлення особи при вчиненні кримінальних правопорушень «*Man And Environment, Trends And Prospects*»: матеріали дистанційної міждисциплінарної III-ї Міжнародної науково-практичної конференції. (Токіо, Японія, 10-11 лют. 2020 р.). С. 383-385

13. Савельєва І. В. Окремі питання використання ознак мовленнєвого портрету особи при вирішенні криміналістичних завдань «*Current Trends In The Development Of Science And Practice*»: матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції (Хайфа, Ізраїль 15-16 червня 2020 р.) С. 215-217.